

Gazdasági válságból szociális válság? - Új kihívások és megoldásra váró kérdések a szociális ellátások területén

Závecz Szilvia, PhD hallgató⁹⁴

Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar

ABSZTRAKT A jóléti modellek már az 1990-es évek óta jelentős nyomás alatt működnek az alacsony foglalkoztatási ráták, a demográfiai változások és (egyes országok esetében) a magas államadósságok miatt. 2008-ra a globális válsággá teljesedő pénzügyi válság csak tovább fokozta a jóléti államokra nehezedő terheket, mivel a gazdaság stabilizálásának legfőbb eszköze az állami kiadás szerkezetének felülvizsgálata lett, amely egyaránt érintette a szociális szolgáltatásokra fordított állami költségeket. Ez azonban magában hordozta a lakosság elszegényedésének komoly veszélyét.

A tanulmány célja, hogy megvizsgálja a magyar jövedelemegyenlőtlenségek természetét és rávilágítson a gazdasági válság által leginkább veszélyeztetett társadalmi rétegekre, majd a különböző egyenlőtlenségi tényezőket célzó szociális szubvenciók elemzését követően, ezek alapján a szociálpolitikában megvalósítható korrekciókra tegyen javaslatot. A redisztribúciós eszközök elemzését a legfrissebb, a Pénzügyminisztérium által is használt TÁRSZIM 2008-as mikroszimulációs modellel végeztem. A szociális rendszer reorganizációja nélkülözhetetlenné vált, a fenntarthatóságát csak a szolgáltatásokat finanszírozók számának növelésével, a célzottság és a hatásosság erősítésével tudom elképzelni.

Bevezetés

A jóléti államok a történelmük során mindig is a társadalmi szolidaritás intézményesült formái voltak, széleskörű állami gondoskodással, erős védőhálóval próbálták és próbálják óvni a piaci anomáliák veszteseit. A gondoskodó állam a vele szemben támasztott magas követelményeknek csak magas társadalmi juttatások, jóléti kiadások révén tud megfelelni. Ez viszont nem jelenti azt, hogy a magas jóléti kiadások a gazdag, vagy fejlett országok luxusa lenne csak. A magyar jóléti állam Sapir⁹⁵ tipizálása alapján a szegénység csökkentésében eredményes, de hosszú távon a fenntarthatatlan jóléti rendszerek közé tartozik. Sapir ezt az állítását arra alapozza, hogy az egyes terjedelmes jóléti rendszerekhez alacsony foglalkoztatási ráták társulnak. Tehát kevés munkavállaló fizeti a magas létszámú inaktív népesség ellátásához szükséges adóbevételt, ami könnyen vezethet államháztartási

94 z.szisi87@gmail.com

95 Forrás: Andre Sapir (2006)

deficithez ezekben az országokban. A jóléti állam által nyújtott szociális juttatások iránti szükséglet a válság hatására ugrásszerűen megnőtt, ami tovább növelte az államháztartási kiadásokat.

Hazánk esetében a válság hatására felerősödtek a már korábban is mutatkozó társadalmi - gazdasági problémák (munkanélküliségi ráta növekedése, devizahitelek eladósodása). A gazdaság stabilizálásának legfőbb eszköze az állami kiadás szerkezetének felülvizsgálata lett, amely egyaránt érintette a szociális szolgáltatásokra fordított állami költségeket. Ez azonban magában hordozta a lakosság elszegényedésének komoly veszélyét. Ezért napjainkban fontossá vált, hogy az ország szociálpolitikája egyszerre támogassa, mérsékelje a legveszélyeztetettebbeket sújtó hátrányos hatásokat, valamint a válság társadalomra gyakorolt további negatív hatásait.

A tanulmány első részében a válság előtt is fennálló egyenlőtlenséget indukáló tényezőket vizsgáltam. A hazai szegénységi profil felállításával kíséreltem meg rávilágítani a gazdasági válság által leginkább veszélyeztetett társadalmi rétegekre.

A politikusok és közgazdászok egy része úgy gondolja, hogy napjainkban grandiózussá vált állam méretének csökkentését, a jóléti kiadásokkal, azon belül is a szociális célú jóléti szubvenciók lefaragásával lehetne elérni. Mostanság, mikor a gazdaság még alig állt talpra a válság okozta "pofontól", amikor a háztartások többsége rendelkezik valamilyen hitellel, az államháztartás méretének redukálása súlyos szociális kérdéseket vet fel. Ahhoz, hogy a reform során a társadalmi juttatások méltányossá, de egyben költséghatékonyra is váljanak, szükséges a jelenlegi szociális rendszer és annak eszközeinek célzottság és hatásosság szempontú analízise.

A tanulmány második részében vizsgálom a szociális rendszert, elsősorban a transzferek célzottságát, hogy miképp „szivárognak be” a különböző jövedelmű háztartások költségvetésébe, illetve hogy a szubvenciók betöltik-e a funkciójukat, tehát valóban részt vesznek-e a szegénység, társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésében. Az eredmények alapján megoldási javaslatokkal élek a problémák orvoslására.

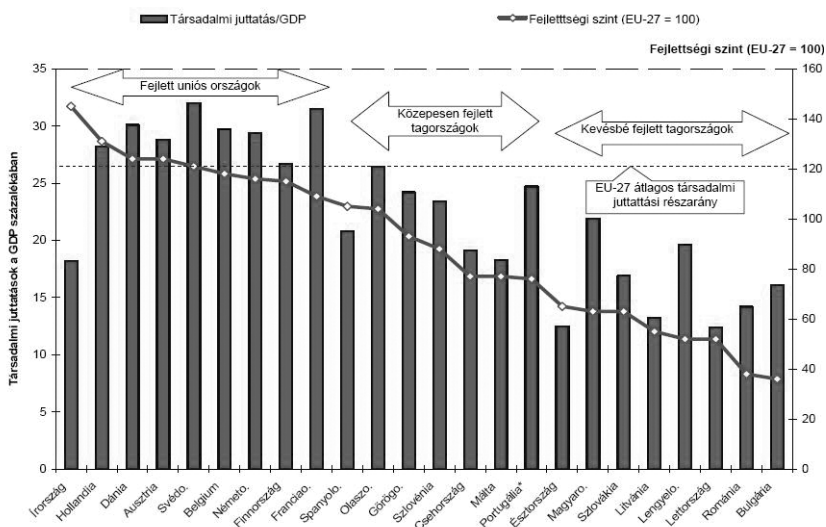
Kutatás célja, hogy megvizsgálja a magyar jövedelemegyenlőtlenségek természetét és rávilágítson a gazdasági válság által leginkább veszélyeztetett társadalmi rétegekre, majd a különböző egyenlőtlenségi tényezőket célzó szociális szubvenciók elemzését követően, ezek alapján a szociálpolitikában megvalósítható korrekciókra tegyen javaslatot.

A gazdasági válság hatása a magyar jóléti államra

A jóléti állam kifejezés napjainkban a legtöbbet használt gyűjtőfogalommá vált. Közbeszédben rendszerint helytelenül a fejlett gazdasággal azonosítják. Azonban téves felfogás, hogy a jóléti állam akkor jön létre, ha egy ország elér egy bizonyos fejlettségi szintet. Fő célja a biztonság és az egyenlőség megteremtése, a lakosság életesélyeit próbálja stabilizálni és az elosztást egyenlőbbé tenni. Ezt elsősorban a jövedelemtranszferek és a szociális szolgáltatások rendszere útján

kívánja biztosítani. Magyarország az 1. ábra alapján a kevésbé fejlett Európai Unió tagországok közé tartozik, bár az átlagos Európai Unió társadalmi juttatási részaránytól elmarad, ennek ellenére a társadalmi juttatások terén többet vállal magára, mint más közepesen fejlett tagországok. Bár azt gondolnánk, hogy az országok fejlettségi szintjük alapján vállalnak többet társadalmi juttatásokat (tehát a támogatások hipotetikus eloszlást követnek a fejlettségi szinttel), megállapítható, hogy a társadalmi támogatások fejlettségi szintet meghaladó mértéke független a fejlettségi szinttől. Ezen megállapítás alapján feltételezhetjük azt, hogy a fejlettségükhöz mérten többet magukra vállaló országok gazdasági válságok idején sokkal nagyobb adósság és deficit kockázatnak vannak kitéve.

1. ábra: A társadalmi juttatások aránya az uniós tagországokban, 2009

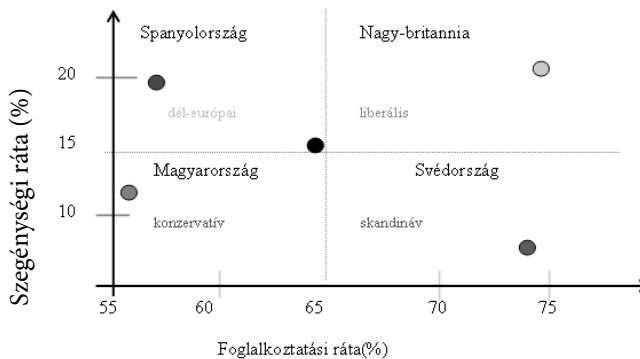
Forrás: EUROSTAT [2010 b]

André Sapir, 2005-ben megjelent tanulmányában⁹⁶ a jóléti modelleket egy új megközelítésből, teljesítményük alapján csoportosította, melynél a szociális igazságosságot és a fenntarthatóságot vette alapul és csoportosításában már megjelent a dél-európai (mediterrán) jóléti modell is. A teljesítmény alapú csoportosításban a jóléti modell hatékonysága a mérvadó, a szegénység kockázatát a tartós szegénységben élők arányával méri. Eszerint ha ez az arány alacsony, akkor a jóléti rendszer sikeres a szegénység csökkentésében. Emellett viszont számításba veszi a rendszer fenntarthatóságát is úgy, hogy figyelemmel kíséri a foglalkoztatási ráta alakulását. Ezek alapján hosszú távon fenntarthatónak és hatékonyak a skandináv

96 Forrás: Andre Sapir (2006)

jóléti rendszer mutatkozik (2. ábra). Magyarország bár a szegénység csökkentésében eredményes, hosszú távon a fenntarthatatlan rendszerek közé tartozik. A konzervatív modell problémája arra vezethető vissza, hogy ezekben az országokban a központi programok kiterjedtebbek és nagyobb támogatásokat garantálnak, mint más modellek. Az ehhez társuló alacsony foglalkoztatottsági ráta mellett azonban az állam hosszú távon nem képes ilyen terjedelmes jóléti rendszert fenntartani, finanszírozási problémák nélkül.

2. ábra: Jóléti modellek Európában, 2007

Forrás: Saját szerkesztés Eurostat Statistical Books [2010] adatok és Andre Sapir [2006] alapján

A gazdasági válság munkaerőpiacra gyakorolt hatását a foglalkoztatottsági statisztikák egyértelműen mutatják. Magyarország esetében, míg 2008 májusában 7,5%-on mozgott a munkanélküliségi ráta alakulása, addig 2010 első negyedében elért a 11,8 %-ot is.⁹⁷

A munkanélküliségi ráta növekedése a költségvetés mindkét oldalára hatással volt. Egyrészt mivel kevesebb lett az aktív járulékos és adó fizető ez a költségvetési bevételek csökkenését vonta maga után. Másrészt érintette a kiadási oldalt mivel a munkanélküliségi ráta növekedésével nőtt az állami ellátásra szorulóknak száma. Nőtt a korengedményes és rokkantsági nyugdíjat igénylő idősebb munkavállalók aránya⁹⁸. Azok a háztartások, amelyek érintettek voltak az elbocsátásokban jellemzően megnövekedett közüzemi tartozásokkal, akadozó hiteltörlesztésekkel szembesültek. A munkanélküliségi növekedése a válság közvetlen szociális hatása volt.

A kormány az IMF-től és az Európai Uniótól jelentős áthidaló hitelt vett fel, aminek az ára a megszorító intézkedések bevezetése lett. Azokat, akiket addig a válság közvetlen hatása a munkanélküliségen keresztül nem érintett,

97 Forrás: MTI sajtóadatbank (2011)

98 Forrás: Európai Bizottság (2009)

őket a recesszió pont a válságkezelésből fakadó közvetett hatások útján érte el. Megszűnt a 13. havi nyugdíj, 10 %-kal csökkentették a táppénzt, a családi pótlék összegét 2 évre rögzítették, 3-ról 2 évre csökkentették a GYES-t(napjainkban ezt visszaállították újból 3 évre). A módosított szociális törvény pedig nem garantálta már a segélyek reálértékének megőrzését sem.

A válság harmadik hulláma a devizahitel törlesztő részletek ugrásszerű emelkedése, aminek közvetett szociális hatását napjainkba is érzékeljük. 2009-ben a szegények esetében a válság előtti 36%-ról 51%-ra nőttek a hiteltörlesztési hátralékok, a nem szegények esetében 13%-ról 18%-ra.

Egyértelműen hosszú távú intézkedésekre van szükség ahhoz, hogy a foglalkoztatottságra és a társadalomra gyakorolt kedvezőtlen hatásokkal meg lehessen birkózni. Az egyenlőtlenségek hatásos megfékezését a legjobban a társadalmi mobilitás tükrözi, hiszen ez tárja fel, hogy az egyén képes-e önmagához, vagy családjához mérten egy felsőbb szintű társadalmi rétegbe lépni, tehát képes-e a társadalmi helyzetének a megváltoztatására. A társadalmi mobilitás tekintetében, beszélhetünk nyitott társadalomról és zárt társadalomról attól függően, hogy az alsóbb osztálybeliek milyen esélyekkel tudnak a magasabb osztályok felé mozdulni. Magyarországon a rendszerváltás óta nyitott a társadalom, hiszen ha valaki hátrányos vagy akár halmozottan hátrányos helyzetű, de például az oktatásban remekel, ezáltal komoly esélyekkel túlléphet a társadalmi egyenlőtlenségeken. Azonban, én úgy vélem, hogy a nyitott társadalom az egzisztencia, megélhetési biztonság csökkenése miatt, az embereket nem csak felsőbb, hanem alsóbb társadalmi osztályokba is mozdíthatja. A prevenció kiemelkedő szerepet kell, hogy betöltsön a munkahelyek elvesztésének továbbá a háztartási jövedelmek radikális csökkenésének a megelőzésében.

Az Európai Unióban a válság által leginkább sújtott áldozatok a munkaerőpiacon és a társadalomban egyaránt hátrányos helyzetű, veszélyeztetett háztartások. Azonban tagországokként eltérőek a szegénység által leginkább fenyegetett háztartások tulajdonságai. A következőkben, azokat a magyar egyenlőtlenségeket indukáló tényezőket vizsgálom, amiknek mérséklésére kellene, hogy a szociális rendszerünk hasson.

A jövedelmi egyenlőtlenségek természete hazánkban

Szegénységi mutatószámok alakulása 2009-ben

A társadalmi egyenlőtlenségeket számos tényező életre hívhatja, melyek, ha kumulálódnak, megnövelik a jövedelemegyenlőtlenségeket. A társadalmi egyenlőtlenség egyik, jövedelemalapú, tőkeviszonyból keletkező formája a szegénység. A szegénységet közgazdaságilag úgy definiálhatjuk, hogy a társadalomban rendelkezésre álló javakból és erőforrásokból, a társadalom tagjainak egy része minimális mértékben részesedik.

A szegénységi kutatásokhoz használatos mutatók és azok alakulása 2009-ben⁹⁹:

- A szegénységi küszöb határozza meg azt a jövedelemszintet, ami alatt az embereket szegénynek tekintjük. Ez az érték az idő múlásával csak nőtt, míg 2000-ben 14 326 Ft/hónap (171 912 Ft/év) volt a szegénységi küszöb értéke, addig 2009-re ez 58 500 Ft/hónap (702 000 Ft/év) lett.
- A szegénységi arány megmutatja, hogy népesség mekkora hányada esik az adott szegénységi küszöb alá. A szegénységi arány 2009-ben 14% körül alakult csupán 2%-ot nőtt az előző évhez képest, amely még mindig elmaradt az Európai Unió átlaghoz képest.
- A szegények átlagos jövedelmének a szegénységi küszöbtől való átlagos elmaradása, más néven a szegénységi rés, 0,218 volt tavaly. A szegénységi rés 0 és 1 érték között mozoghat, minél közelebb van a szegénységi rés az 1-hez, annál mélyebb a szegénység. A 21,8%-os relatív szegénységi rés arra utal, hogy a magyar szegények körében kicsi a jövedelemegyenlőtlenség.
- Leakeni indikátor: Az Európai Unió tagországok szociális rendszerének teljesítményét méri. Szegénynek a mediánjövedelem 60%-a alatti jövedelemmel rendelkező személyt nevezik.
- Éltető-Frigyes index: Megmutatja, hogy az átlagon felül keresők mennyivel keresnek többet az átlagon alul keresőkhöz képest. Az átlag fölötti jövedelemből élők átlagjövedelmének és az átlag alatti jövedelemből élők átlagjövedelmének százalékában kifejezett értéke. 2009-ben a leggazdagabb jövedelemmel rendelkező személyek átlagosan 7,2%-kal több jövedelmet kerestek, mint a legalsó osztálybeli személyek.
- Robin Hood index: Megmutatja, hogy mennyit kell elvonni az átlag feletti keresőktől és átcsoportosítani az átlag alatti keresőkhöz, hogy teljes legyen az egyenlőség, a jövedelemeloszlás. 2009-ben a Robin Hood index 20,5 % volt, ami azt jelenti, hogy a gazdagoktól ilyen arányban történő jövedelemátcsoportosítás esetén érhetnénk el az egyenlő jövedelemeloszlást.
- Gini koefficiens: A jövedelemeloszlás mértékét mutatja. 0 és 1 között mozoghat, ahol a 0 azt jelenti, hogy mindenki jövedelme egyenlő, 1 pedig, hogy minden jövedelmet egy ember birtokol. 2009-ben ez az érték 0.292.
- Longitudinális szegénységi változó: Használatosak még olyan dinamikai mutatószámok, melyek arra irányulnak, hogy feltárják, hogy egy adott időszakban milyen volt a tartós és átmeneti szegények aránya. Ha ugyanis a szegénység rövid távú, tehát átmeneti, akkor nem beszélhetünk szegregációról a szegények körében.

A jóléti államnak célszerű nem csak az aktuális szegénységre, hanem a szegénységi kockázattal járó tényezők hatásának mérséklésére törekedni, ugyanis ezzel megállítható a szegénység esetleges újratermelődése.

Egyenlőtlenségeket indukáló tényezők Magyarországon:

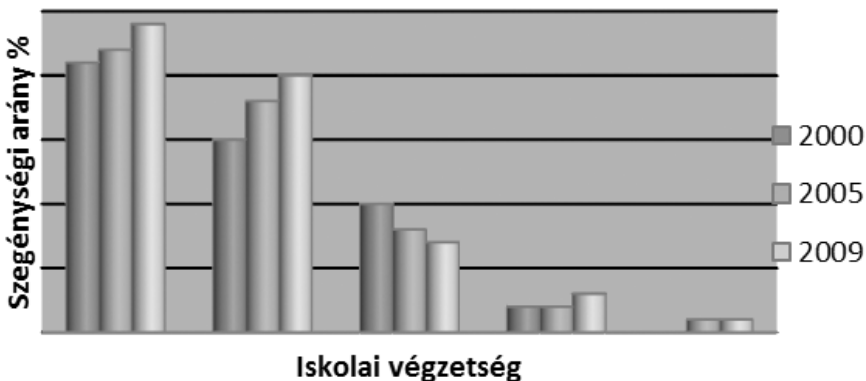
A szegénységi arányt és kockázatot az alábbi területeken vizsgáltam:

- Munkaerő piaci kapcsolat jellege
- Iskolai végzettség
- Korcsoport
- Háztartás típus (2 komponensű vizsgálat)
- Település típus (2 komponensű vizsgálat)
- Roma kisebbség vizsgálata

A munkaerő státusz az, ami legerőteljesebben befolyásolja a szegénnyé válás kockázatát. Ott, ahol a háztartásfő munkanélküli az átlagosnál jóval nagyobb a szegénységi kockázat, ott ahol a háztartásfő foglalkoztatott és rajta kívül még legalább egy személy a háztartásban aktív dolgozó, ott a szegénységi kockázat a negyedére csökken.¹⁰⁰

A munkaerő-piaci helyzet leglényegesebb determinánsa az iskolai végzettség. S bár a magas hiteltörlesztéseknek és leépítéseknek köszönhetően a válság óta, nőtt a felsőfokú képzettséggel rendelkezők között is a szegénységi arány, még mindig jellemző, hogy a kvalifikáció növekedésével csökken a szegénység valószínűsége. (3.ábra)

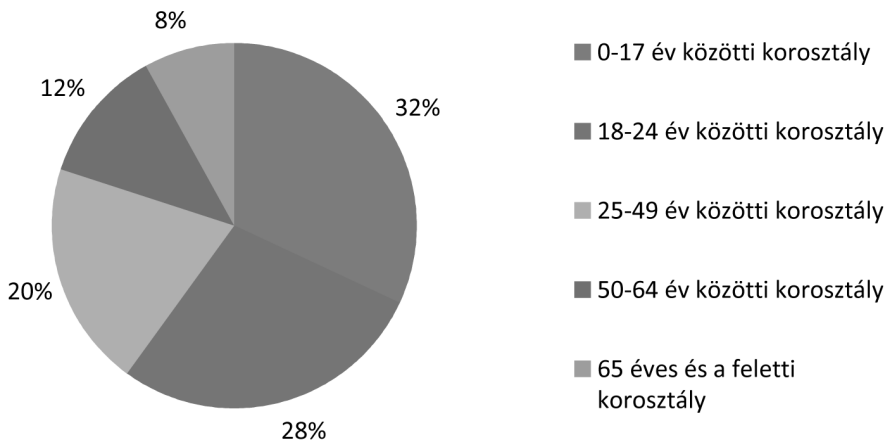
3. ábra A szegénységi arány változása iskolai végzettség szerint 2000-2009

Forrás: Saját készítésű, a Központi Statisztikai Hivatal [2009a] adatai alapján

Korcsoportok szerinti szegénységi kockázat az életkor növekedésével fokozatosan csökken. Egy TÁRKI felmérés alapján az EU-s tagállamok közül Románia után Magyarországon a második legnagyobb a szegénység mélysége a népesség és a gyerekek között, a gyerekek rovására. Ez az arány nem mindig volt így. Az életkor időbeli összehasonlítását vizsgálva átrendeződés figyelhető meg a két szélsőség, a fiatalok és az idősek relatív jövedelmi szegénysége között. A rendszerváltást követően magassá vált időskori relatív jövedelmi szegénység, mely 1992-ben még 22% volt az idő során lecsökkent (napjainkban csupán 8%), a relatív jövedelmi szegénység aránya pedig a gyerekek körében indult rohamos növekedésnek.¹⁰¹

4. ábra Szegénységi kockázat korcsoportok szerinti megoszlása 2009-ben

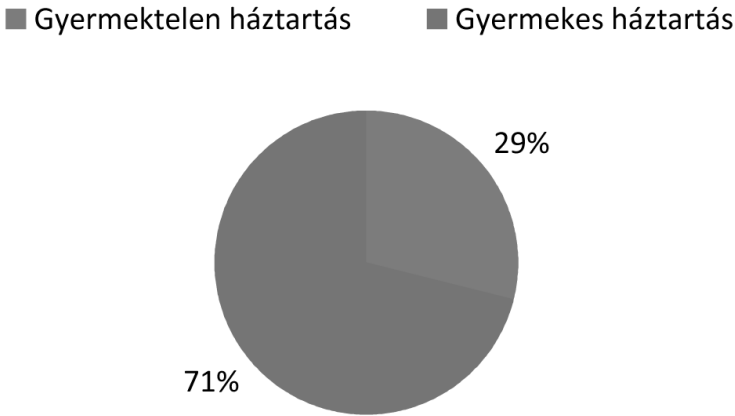
Forrás: Saját készítésű a KSH [2009 c] adatai alapján

A gyerekek átlagosnál nagyobb szegénysége a szülők munka hiányának, a falusi gyerekszegénység növekedésének és a cigány családok súlyos leszakadásának számlájára írható. Emellett a továbbtanulás fokozódása, a pályakezdés későbbre toródása is magyarázza hogy miért a második legmagasabb a 18- 24 év közötti korosztály szegénységi kockázata.

A háztartás típusú vizsgálatom 2 részre bomlik. A vizsgálat első részében egyértelművé vált, hogy a szegénység kockázatát növeli, ha gyermekes háztartásról beszélünk. (5. ábra). Ez több dologgal is magyarázható, egyrészt mivel a gyermekek nem rendelkeznek jövedelemmel, csökkentik az egy főre eső jövedelmet a háztartásokban. Másrészt felnevelésük többletköltségeket produkál.

101 *Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor (2010)*

5. ábra: A szegénységi arány háztartástípusok szerint

Forrás: Saját készítésű a KSH [2009 c] adatai alapján

A háztartás típusú vizsgálat második része megmutatta, hogy a gyermekes háztartások közül is kimagasló a gyermeküket egyedül nevelő szülők (32%) és a 3 vagy annál több gyerekes családok (37%) szegénységi aránya.¹⁰² 2007 óta az egy gyermekes családok esetén az egy főre jutó reáljövedelem 6%-ot, a két gyermekes családok esetén 12%-ot, a háromgyerekes családok esetén pedig 10%-ot esett.¹⁰³ Egy 2007-es Európai Unió felmérés alapján Magyarország a második helyen áll a munkanélküli háztartásban élő gyermekek arányát tekintve 13,5%-al, míg az EU-s átlag alig éri el 9,2%-ot.¹⁰⁴ Ehhez a rossz statisztikához lényegében a magyarországi roma lakosság járul hozzá, mivel ott magas a 3 és annál több gyermekes családok száma és ezek többsége munkanélküli háztartás.

A szegénység kockázatát erősen befolyásolja, hogy az illető városban vagy faluban illetve, hogy Magyarország mely részén él. Település típusú vizsgálatom 2 komponensből állt. Vizsgáltam a falu, város és főváros helyzetét, továbbá hazai szegénységi térképet igyekeztem felállítani. A községek korlátozott munkalehetőségei miatt sokkal nagyobb a szegénység kockázata az ott lakók körében, mint a városokban. Mivel a szegényeknek körülbelül az 53%-a községekben él¹⁰⁵, nyilvánvalóvá válik, hogy a szegénység Magyarországon rurális jellegű. A gazdasági válság hatására ezek a különbségek még jobban kibontakoztak.

102 Forrás: KSH (2009 c)

103 Forrás: Ferge Zsuzsa (2010)

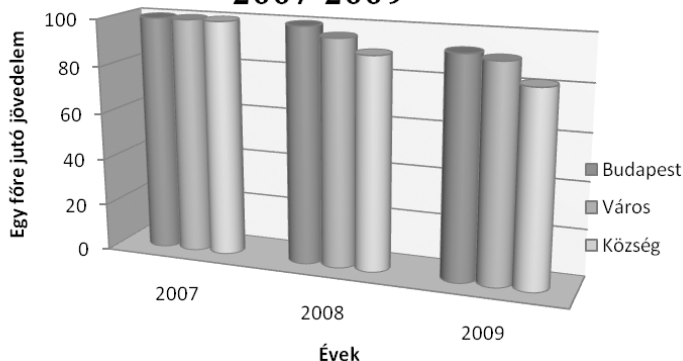
104 Forrás: Ferge Zsuzsa (2010)

105 Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor (2010)

Ha összevetjük a 2009-es évi községi és városi egy főre jutó jövedelmeket, a község 9%-kal már elmarad a városi értéktől.

6. ábra Válság nyomában - távolodik a falu a várostól

Egy főre jutó jövedelem alakulása a főváros, város és község lakói között 2007-2009

Forrás: Saját szerkesztés Ferge Zsuzsa [2010] adatai alapján

A települések hátrányos helyzetét okozó tényezők között vannak hosszú távon ható elemek, melyek állandósítják az ott élők számára a nehéz életkörülményeket. Problémát okoz, hogy az elmaradott, szegény régiókban sok az aprófalvas település. Kedvezőtlen közúti hálózatok miatt nehezen közelíthetőek meg a közép és felsőfokú iskolák, ezáltal alacsony az iskolázottság, magas a munkanélküliség. Az alacsony iskolázottsággal együtt jár az alacsony átlagjövedelem. A községi önkormányzatok fő problémája, hogy alacsony lakosság szám mellé társul az elöregedési tendencia. Az alacsony lélekszám miatt alacsony az állam normatíva is. Az önkormányzat csak a működési kiadásait tudja fedezni, fejlesztési beruházásokra pénzeszköz már nem marad. Mivel a falu nem fejlődik, /a Tiebout hipotézist alapul véve/ a fiatal réteg elvándorol. Így az adóképes egyének száma is csökken, a megmaradt lakosság nagy részét pedig a nyugdíjasok fogják kitenni.¹⁰⁶

Bár 2000 óta nem készült nyilvános szegénységi térkép kutatás, egy 2008-as egy főre jutó váráslóerő paritás mérés alapján is megállapíthatjuk, hogy az ország keleti része a legszegényebb része Magyarországnak.¹⁰⁷

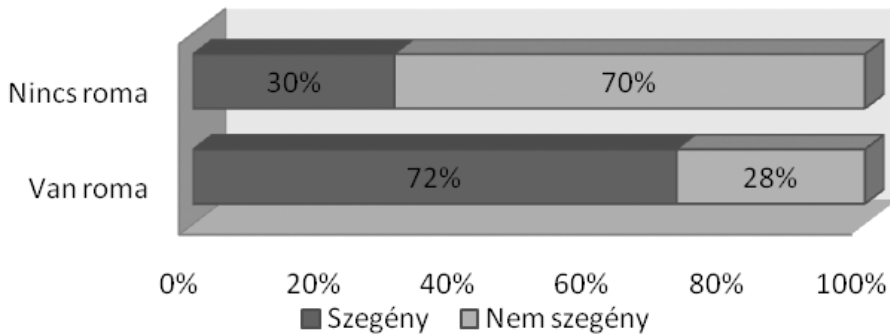
Az utolsó egyenlőtlenségi vizsgálatom a roma származás és a szegénység közötti kapcsolatra irányult. 2009-ben a teljes roma lakosság esetén 70%-os volt

106 Forrás: Závecz Szilvia (2009)

107 Forrás: GfK Hungária (2009)

a szegénységi ráta (8. ábra).¹⁰⁸ Talán ez a szegénységi kérdés az, amely a legtöbb indulatot váltja ki a társadalomban. Még abban sincs egyetértés, hogy a romák tartós munkanélkülisége a rendszerváltást követő gazdasági változások következménye, vagy már a piacgazdaságra való áttérés előtt is ilyen magas szegénységi arányban éltek. A legtöbben úgy gondolják, hogy a piac feladata, hogy megoldja a romák tömeges munkanélküliségét, melyek esetleg állami ösztönzőkkel ellehetérni, ám a fő probléma, hogy a munkaerő képzettsége a piacnak nincs hatásköre. Elgondolkodtató továbbá a demográfiai helyzetük alakulása is, ugyanis a romák aránya gyorsan nő, s egyes előrejelzések szerint 2050-re meghaladja a nem romákét.¹⁰⁹ Ha ezek az előrejelzések beigazolódnak, akkor alapvető törekvésnek kell lennie a szociálpolitikában a roma népesség foglalkoztatási mutatóinak növelése, a roma gyerekek iskolázottságának javítása. Azonban ettől még a magyar szociálpolitika messze áll, ugyanis például a leghátrányosabb helyzetű kistérségek esetén a roma lakosság 43%-ának nem jut elég pénze még az alapvető élelmiszerek beszerzésére sem.

7. ábra Szegénység aránya a leghátrányosabb helyzetű kistérségek esetén a roma és nem roma családok körében

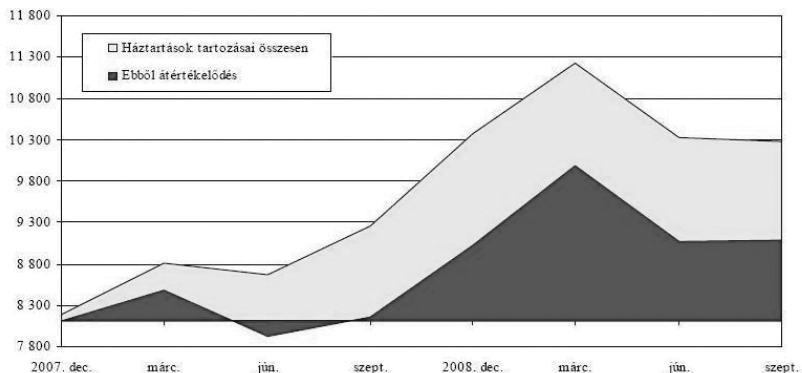
Forrás: Ferge Zsuzsa [2010]

Az egyenlőtlenségek indikátorainak elemzése alapján az tekinthető hazánkban tipikus szegénynek, aki fiatal, laza munkaerőpiaci kapcsolattal rendelkezik, alacsony a végzettsége, legalább 2-3 gyermekes háztartásban és községen él.

108 Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor (2010)

109 Forrás: <http://index.hu/gazdasag/magyar/roma060508>

8. ábra A lakossági hitelállomány alakulása milliárd forintban (2007. december - 2009. szeptember között)

Forrás: ECOSTAT[2010]

Bár a statisztikák szegénységvizsgálatnál ritkán veszik figyelembe, én még a szegénység indikátorai közé sorolom az eladósodást, háztartási hitelállomány növekedését. A lakosság eladósodása és az ezáltal elszegényedés viszonylag új, a válság okozta jelenség hazánkban. Azzal, hogy a családok többsége (kétharmada) devizában vette fel a hitelét, kiszolgáltatottá vált a forintárfolyam ingadozásnak. 2009 márciusáig a gazdasági válságnak és a forint gyengülésének köszönhetően közel 1830 milliárd forinttal értékelődött fel a háztartások devizahitelállománya. Előfordult, hogy voltak akik a válság hatására veszítették el munkahelyüket és emiatt nem tudták fizetni a megemelkedett kölcsönüket. A nem teljesítő lakossági devizahitelek állománya megnövekedett, sokan a 90 napon túli késedelmes kategóriába kerültek. 2010 október 4.-én a devizahitelek megsegítésére az Országgyűlés elé terjesztették azt a törvényjavaslatot, amely többek között tartalmazza az egyoldalú szerződés módosítás tilalmát, az önkényes kamatemelés tilalmát. Szerepel benne a hitel ingyenes előtörlesztésére vonatkozó javaslat, középárfolyam kötelező alkalmazása továbbá, hogy az adóssal szembeni követelés az ingatlan értékének 100%-át nem haladhatja meg. A tervezet szerint a fenti kedvezmények nem terjednek ki az üzleti célú befektetésekre, valamint második további ingatlan hitelezésére.

A szegénységi mutatószámok nem nyújtanak átfogó képet a magyar szociális támogatások hatásosságáról, ugyanis ezek a mutatószámok az összes szubvenció hatását vizsgálják a szegénység csökkentésében

A magyar szociális rendszer hatékonyság vizsgálata

A redisztribúció alapvető törekvése az államnak, hogy ezáltal növelje a társadalmon belüli méltányos elosztást. A magyar szociálpolitika a méltányosságot a szegények és a családok támogatásával kívánja leginkább elérni. Kutatásom során

a főbb szociális támogatások hatékonyságát vizsgálom. Ahhoz, hogy pontosabb képet kapjak a hatékonyságról a szubvenciókat két dimenzióban (célzottság és hatásosság alapján) elemzem. Azért érzem fontosnak a két tényezőt külön kezelni, mert lehet egy támogatás jól célzott, hogyha olyan alacsony összeget juttat a rászorulóknak, hogy az nem hat a társadalmi helyzetükre.

A főbb szociális kiadások célzottság vizsgálata

Az analízis első fele a transzferek célzottságára irányul, tehát hogy az egyes támogatások valóban a kijelölt célcsoportokhoz érnek-e el. Célzottságot erősítheti a szigorúbb szabályozás, melynek legjobb eszköze a jövedelemfüggő támogatás. Ám a szigorú szabályozás esetén fennáll a veszély, hogy a segélyre rászorulókat "alulbecsli" és olyanok is kimaradnak a támogatásból, akiknek amúgy szüksége lenne rá. Ellenkező esetben, főként univerzális támogatások esetén, lazább szabályozásnál, pedig olyanok is részesülnek a segélyben, akik valójában arra nem lennének rászorultak. A túl és alulfizetés mérése a legalkalmasabb a célzottság vizsgálatra. Az elemzésem során a Pénzügyminisztérium által használt TÁRSZIM 2008-as mikroszimulációs modellt alkalmazom. Az eredmények egész társadalomra vonatkozó relevanciáját az biztosítja, hogy az adatbázis a háztartásoknak olyan nagyságú országos reprezentatív mintája, amely a kívánt statisztikai megbízhatóságot garantálja. A modell a szimulációs statikus modellek közé tartozik, tehát „csupán” a közvetlen hatások réteg és eloszlási jellemzőinek bemutatására képes. A modell esetén időbeni diszkrepanciával kell számolni.¹¹⁰ A modell segítségével a háztartások ekvivalens jövedelmi decilisei közti támogatások eloszlását elemzem. A célzottság vizsgálatom az egyenlőtlenségi tényezőknél megmutatkozott magas gyermek szegénységi kockázatok miatt, a családtámogatási rendszerre irányult. Akkor tekintettem egy támogatást jól célzottnak, ha az első és a második decilisbe képviseltette magát nagyobb számban.

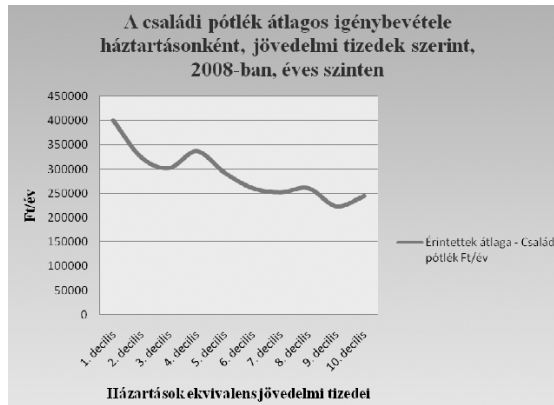
• Családtámogatás

A családtámogatási rendszerek a családok számára általában két a gyermekvállalásból származó „hátrányt”, szegénységi kockázatot próbálnak redukálni, az egyik a gyermekvállalással járó többletterhek, a másik az otthon maradó szülőnek a gyermekvállalással kiesett keresete. A családtámogatási rendszer vizsgálata során arra jutottam, hogy több azoknak a támogatásoknak az aránya, melyek univerzálisak, mint amelyek jövedelemszinthez kötöttek. Véleményem szerint ez a családtámogatási rendszer a szegény jövedelmű háztartásokat kevésbé ösztönzi gyermekvállalásra, mint a magasabb jövedelműeket.

Egyedül a családi pótlék tekinthető univerzális formája ellenére jól célzottnak (10. ábra), ugyanis, jövedelemvizsgálattól függetlenül eléri, hogy az alacsonyabb

decilisekben magasabb legyen a támogatottak száma. A GYET is még jól célzottnak mondható, bár véleményem szerint munkára ellenősztönző hatása van pont az alsóbb decilisekben.

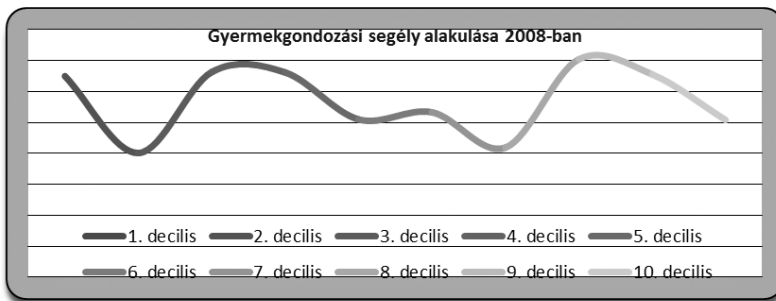
9. ábra A családi pótlék átlagos igénybevétele háztartásonként, jövedelmi tízedek szerint, 2008-ban, éves szinten

Forrás: Saját készítésű TÁRSZIM 2008alapján

Úgy gondolom, hogy a GYES esetén változtatásokra van szükség (10. ábra), mely során a szűktett maximum-minimum elvet lehetne alkalmazni. A GYES alanyi jogon járhatna tovább, de biztosított jogviszonyhoz kötném a mértékét. Aki nem rendelkezik biztosított idővel, őket egy minimális összeggel támogatnám, ezzel munkára ösztönözve gátolnám az egyenlőtlenségek növekedését. A GYED és a családi adókedvezmény szelektál a háztartások között azáltal, hogy járulékfizetéshez köti a támogatást, és bár a szegényebb háztartások egy része kimarad a szubvencióból, munkaösztönző hatása miatt fontosnak tartom.

10. ábra Gyermekgondozási segély alakulása 2008-ban

Forrás: Saját készítésű a TÁRSZIM 2008 alapján

A szociális kiadások hatásossági vizsgálata

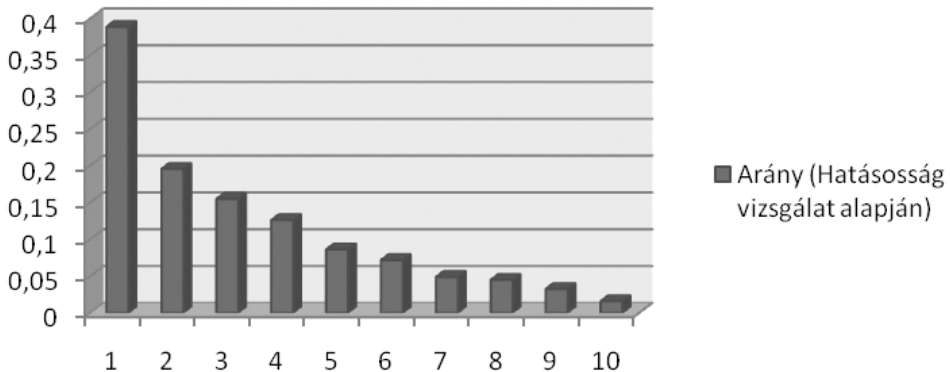
A támogatási rendszernek csak akkor látom értelmét, ha az a célcsoportok esetében lényegi javulást ér el. Éppen ezért kutatásom második részében a támogatási rendszer hatásosságát vizsgálom, a transzfer előtti és transzfer utáni jövedelmek alapján történő számítással. A szociális kiadások hatásosságát 3 területen vizsgálom:

- a decilisenkénti változást transzfer előtt és transzfer után
- a korcsoport szerinti hatásosság alapján,
- a jövedelemfüggő szociális juttatásokhoz való hozzájutás a szegény és nem szegény háztartások és személyek körében.

A hatásosság vizsgálat első részében a mikroszimulációs modell segítségével arra keresem a választ, hogy a szociális transzferek miként hatnak a különböző jövedelmi decilisek alapján a háztartásokra. Az elemzés során az EUROSTAT¹¹¹ által is alkalmazott képlet alapján végzem a hatásosság számítását:

$$\text{Hatásosság aránya} = \frac{\text{Transzfer előtti jövedelem} - \text{Transzfer utáni jövedelem}}{\text{Transzfer előtti jövedelem}}$$

11. ábra: A transzferek jövedelemnövelő hatása a jövedelmi decilisek esetén a háztartásokra 2008-ban

Forrás: Saját számítás a TÁRSZIM 2008 segítségével

A 11. ábrán a számolás eredményei láthatók, az értékek hipotetikus eloszlást követnek. Úgy gondolom, hogy a decilisek esetén mind a célzottság, mind hatásosság szempontjából jól teljesítenek a szociális támogatások az elosztásban,

111 Forrás: EUROSTAT (2010)

mivel a legalacsonyabb jövedelmű háztartások esetén ér el a transzfer legnagyobb jövedelemváltozást. Ez a fajta hatásosság vizsgálat, megmutatta, hogy a szubvenciók összességében a célzottságban és a juttatott támogatás nagyságában a szegénység csökkentését hivatottak elérni, azonban ebből a számolásból nem derül ki, hogy a szegénység arányának alakulására milyen hatással vannak.

A korcsoport szerinti hatásosság alapú vizsgálódás már szélesebb képet adhat a szubvenciók szegénységcsökkentő eredményéről. A 1. táblázatból több hatásossági mutató is leolvasható. Idősor elemzést végezhetünk a szegénységi arány alakulására a 2008-as és 2009-es adatok összevetésével. A két egymást követő évben a teljes népesség körében a szegénység mérséklése társadalmi juttatások révén viszonylag azonos mértékben ment végbe, és a végleges jövedelmi szegénységi arány mindkét évben megegyezett. 2009-ben a korcsoportok szerinti hatásosság vizsgálat alapján egyértelműen a legnagyobb szegénységi aránnyal rendelkező korcsoport esetén érték el a transzferek a legnagyobb javulást. A 65 éves és a feletti korosztály esetén a nyugdíjnak köszönhetően 94%-kal csökkent a szegénységi ráta. Ennél a mutatónál meg kell jegyezni, hogy a társadalom tagjai az érvényben lévő nyugdíj viszonyok ismeretében alakították ki életstratégiájukat, más feltételek mellett megtakarítási hajlandóságuk is változna, így ezt a mutatót fenntartással kell kezelni.¹¹² A táblázat alapján a 17 év alatti korcsoport szegénységcsökkentésében a második leghatékonyabbak a társadalmi juttatások, itt 59%-kal csökkent a szegénységi kockázat, ám még így is a gyermekszegénység az ahol fokozni kellene a transzferek hatásosságát. A 18 és 64 év közöttiek esetén csökkent a legkisebb arányban a szegénységi ráta, csupán 9%-ot.

1. táblázat A szegény családban élő népesség korösszetétel szerinti változása a szubvenciók hatására

Korcsoportok	Jövedelmi szegénységi arány társadalmi juttatások nélkül		Jövedelmi szegénységi arány társadalmi juttatások nélkül (de nyugdíjjal)		Jövedelmi szegénységi arány	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009
0-17	52	51	47	46	20	21
18-24	44	43	30	28	18	18
25-49					12	13
50-64					9	8
65 -	89	88	10	9	4	5
Összesen	52	51	30	29	12	12

Forrás: Saját számítások a KSH [2010 c] adatai alapján

A jövedelemfüggő szociális juttatásokhoz való hozzájutás a szegény és nem szegény háztartások és személyek körében adhatja a vizsgálatunk során a részletesebb képet a támogatások hatásáról és egyben a célzottságáról is. Ennek az elemzésnek alapja, hogy a népességet az alapján csoportosítják, hogy kapott-e jövedelemfüggő ellátást illetve hogy milyen hatással volt a jövedelmi állapotára a szubvenció. Megkülönböztetünk olyan szegényeket, akik támogatással is szegények maradnak, és akik támogatással már nem szegények.

2. táblázat Jövedelemfüggő támogatások hatása a szegénység csökkentésében, 2008-ban

	Jövedelemfüggő támogatásban		
	részesült	nem részesült	Összesen
<i>Aki szegény, és a támogatással is szegény marad</i>	7,1%	2,9%	10%
<i>Aki szegény, de a támogatással már nem szegény</i>	8%	0%	8%
<i>Aki a támogatás nélkül sem számít szegénynek</i>	5,4%	76,6%	82%
Összesen	21,1%	78,9%	100%

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal [2009b]

Az 5. táblázat alapján a lakosságnak kicsivel, több mint a 20%-a részesül jövedelemfüggő támogatásból. 7% körül mozog azoknak a szegényeknek az aránya, akikre nem hat a szubvenció és 3% közülük egyáltalán nem is részesül ilyen típusú támogatásban. Ennek hátterében nem csak a rosszul célzott támogatás, hanem az egyén részéről individuális okok is állhatnak, mint például a szégyenérzet, jövedelmi helyzet titkolása, "magánügye". A vizsgálat alapján a jövedelemfüggő támogatásoknak csupán 8%-a hatásos, jól célzott. A támogatások 5,4%-a esetén főlcélzottságról, potyautasságról beszélhetünk.

Összefoglalás

A gazdasági válság hatásai egyértelműen megmutatkoztak már a 2009-es társadalmi és háztartás statisztikai adatokban. A munkanélküliség és a devizahitel törlesztő részletek ugrásszerű növekedésének következtében számos háztartás sodródott a létminimum szélére. Az elemzés során bebizonyosodott, hogy a szociális kiadások többsége nem a szegényebb rétegek helyzetét, hanem az egyenlőtlenségeket indukáló tényezők mérséklését célozza. Ebben a tekintetben az általunk vizsgált szociális kiadások többsége inkább preventív jellegűt töltött be a szegénység csökkentésében. Az egyenlőtlenségi vizsgálatok azt mutatták,

hogy a válság által leginkább veszélyeztetettek a gyermekes háztartások, közülük is azok ahol a gyerekek száma meghaladja a 3 főt.

Mind a célzottság és mind a hatásosság vizsgálatnál is megmutatkozott, hogy a gyermekszegénység csökkentése tekintetében kell még fejlődni. Nem biztos, hogy erre a jelenlegi családtámogatási rendszer alkalmas, ugyanis kevés a jövedelemhez kötött támogatás, így sok esetben torzul a célzottság, és bár a rendszer a gyermekvállalást támogatja, a szubvenciók többsége ugyanannyit juttat a szegényebbeknek, mint a gazdagabb háztartásoknak. Az állam részről a családtámogatások esetében a magas jövedelműek gyermekszám növelése vált sarkalatos céllá. Napjainkban több okból is, részben az előregeredő lakosság mellett a szociális juttatások hosszú távú finanszírozhatósága miatt szükséges lenne, hogy a családtámogatási rendszer ösztönözze a gyermekvállalást. Továbbá migrációra erősen érzékeny országunknak törekednie kell a kedvező családtámogatási rendszerrel a meglévő családok marasztalására. Így a magyar családtámogatási rendszerrel kapcsolatban levonhatjuk azt a következtetést, hogy nem lehet csak a legszegényebb rétegek prioritásával foglalkozni a középosztály hátrányára.

Magyarország számára is, mint a legtöbb sikeres tagország esetében, azok a szakpolitikák lehetnek eredményesek, ahol az általános támogatást a legsérülékenyebbeket célzó szakpolitikával kombinálják. A gyermek szegénység megfékezése egyre fontosabb céllá válik, ugyanis a gyerekek alkotják a társadalom legkiszolgáltatottabb szegmensét, önhibájukon kívül is bennrekedhetnek a társadalmi egyenlőtlenségek ördögi körében. A létbizonytalanság és a szűkösség, a megfelelő minták hiánya, nem készíti fel őket a társadalmilag elfogadott normák szerinti felnőtt lételre, ez pedig a társadalmi problémák állandósulását jelenti, valamint a szegénység generációról generációra történő öröklődését, újratermelődését. Szociálpolitikai megközelítésből azért létfontosságú a gyermekszegénység megfékezése, mert a korai életkorban tett befektetések jóval hatékonyabbnak mutatkoznak, a későbbi, kiegyenlítő célú beavatkozásokhoz képest, továbbá a gyerekekbe fektetett összegek idővel a szociális költségek terén megtakarításként jelentkeznek. Ebben fontos szerepet játszik a szülők foglalkoztatottságának növelése, a munkaerőpiacra történő belépésük hátráltató tényezőinek, akadályainak leküzdése.

Napjainkban egyre szaporodnak a kérdőjelek a túlméretezett szociális ellátórendszer fenntarthatósága körül, sűrűn hangoztatva, hogy esetleges megoldás a problémákra a jóléti funkciókon belüli szociális kiadások megnyirbálása. Úgy gondolom, hogy a válság idején ez nem lehetséges, éppen ellenkezőleg, a szociális védelmi kiadások növekedése az, ami ilyen helyzetben várható. Ha pedig a fokozott nyomás alatt lévő költségvetés ezt már nem bírja, és a kiadáscsökkentés szükségszerűvé is válik, a legfontosabb, hogy a gyerekekre szánt támogatások ne sérüljenek, hiszen ők a jövőnk és jobbesetben egyszer épp ezen szociális ellátórendszer finanszírozói is.

Irodalom

- Andre Sapir [2006]: Globalization and the Reform of European Social Models, Brussels, Journal of Common Market Studies
- ECOSTAT [2010]: Stabilizációs és kibontakozási esélyek 2009-2010-ECOSTAT, 2009/ IV. Negyedév 131.oldal, Budapest, Monitor
- Európai Bizottság [2009]: Együttes jelentés a szociális védelemről és a társadalmi befogadásról 2009-Összegzés, Belgium, Európai Unió Könyv kiadóhivatala
- EUROSTAT [2010a]: Bővülő Európa- A visegrádi négyek és néhány jellegzetes szociális modellel rendelkező Európai Unió tagállam családtámogatási rendszerének összehasonlító elemzése, 2010.II. negyedév (42.szám) 35.oldal, Budapest, Eurostat
- EUROSTAT [2010b]: Bővülő Európa- Magyarország társadalmi fejlettségi tükré, 2010.I. negyedév (41.szám) 64.oldal, Budapest, Eurostat
- Eurostat Statistical Books [2010]: Combating poverty and social exclusion-A statistical portrait of the European Union 2010, Belgium, European Commission
- Ferge Zsuzsa [2010]: Ecostat konferencia-Ferge Zsuzsa előadás: A magyar társadalmi-gazdasági kitörési stratégia új kihívásai és kényszerei.2010.jan.28, Budapest
- GfK Hungária [2009]: Vásárlóerő Index Tanulmány 2008-2009, Budapest, GfK
- Központi Statisztikai Hivatal [2009a]: Fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon, 65.-81.oldal, Budapest, KSH
- Központi Statisztikai Hivatal [2009b]: Háztartási költségvetési felvétel 2008, Budapest, KSH
- Központi Statisztikai Hivatal [2009c]: Statisztikai Tükör- Laekeni indikátorok,2008, 2009. III.évf. 142.szám, Budapest, KSH
- Központi Statisztikai Hivatal [2010]:Statisztikai Tükör-A szegénység és a társadalmi kirekesztődés (Laekeni indikátor,2009), Budapest, KSH
- TÁRKI Háztartás Monitor [2010]: Jövedelemegyenlőtlenség és szegénység Magyarországon 2009, Budapest, TÁRKI
- TÁRSZIM [2008]: Professional mikroszimulációs modell felhasználói kézikönyve, Budapest, TÁRKI
- Závecz Szilvia [2009]: A kistéleplési önkormányzatok fejlesztési lehetőségei ma, Magyarországon TDK dolgozat
- 1998.évi LXXXIV. törvény a családok támogatásáról

Internetes hivatkozások:

- Dudás Gergely [2006]: Romák a szegénység csapdájában; <http://index.hu/gazdasag/magyar/roma060508> Letöltés: 2011. október. 10